

УДК 341.645

**О.А. ГОНЧАРЕНКО**, канд. юрид. наук,  
доц., Національний університет «Юридична ака-  
демія України імені Ярослава Мудрого»

## «РОЗУМНИЙ СТРОК» РОЗГЛЯДУ СПРАВИ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

*Ключові слова:* розумний строк, право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

У рамках Ради Європи було створено унікальну систему захисту прав людини, яка складається з низки правових інструментів та механізмів. Чільне місце серед міжнародно-правових актів, що створені у правовій системі Ради Європи, посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [1] (далі – Конвенція), що запровадила дієвий і ефективний механізм захисту широкого кола прав і свобод особи шляхом утворення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У перспективі цей міжнародний нормативний акт здійснив безпрецедентний вплив на зміст національного законодавства держав, що висловили згоду на його обов'язковість.

11.09.1997 р. Конвенція набула чинності для України, яка взяла на себе зобов'язання дотримуватися і гарантувати на національному рівні каталог прав людини, що міститься у Конвенції та додаткових протоколах до неї. Серед таких прав особливе місце посідає право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, що закріплене у ст.6 Конвенції. Статистичний аналіз роботи ЄСПЛ за період 1959–2011 рр. свідчить про те, що кількість скарг, за якими було встановлено факти порушення державами права на справедливий суд, становить майже половину (45,01 %) від загальної кіль-

кості справ проти держав-членів Ради Європи [2]. Основною проблемою у цьому контексті є суттєве затягування розгляду справ на національному рівні судовими органами. Крім того, частка справ, у яких ЄСПЛ було встановлено факт порушення Україною права на справедливий суд є найбільшою (33 % від загальної кількості рішень, ухвалених проти України) [3]. Крім того, ЄСПЛ неодноразово звертає увагу на однотипність скарг, що подаються на підставі ст.6 Конвенції через порушення розумного строку розгляду справ національними судами України, що вимагає вжиття заходів загального характеру, без яких неможливо належним чином реалізовувати норми вказаної статті у внутрішньому правопорядку.

У цілому повільність, неоперативність роботи судів є однією з «хвороб правосуддя» [4, с.122]. Нею страждає переважна більшість (якщо не всі) судових систем, однак нерідко вона набуває хронічних форм, про що яскраво свідчить вітчизняна судова статистика. Як справедливо відзначається у науковій юридичній літературі, недотримання строків розгляду справ не лише порушує право особи на захист, а й формує в неї негативне ставлення до судової системи, неповагу до права, що стає критичним для самої країни та погіршує її міжнародний імідж [5, с.319–320].

Разом із тим, поняття «розумного строку» розгляду справ національними судами як важлива процесуальна гарантія права на справедливий суд відноситься до так званих автономних категорій в юриспруденції ЄСПЛ, зміст яких є специфічним та досить складним для сприйняття для вітчизняної правової системи. У зв'язку з цим принципово важливою є практика ЄСПЛ, в якій розкривається юридичний зміст кожного із закріплених прав. Офіційно тлумачити зміст конвенційних норм, у тому числі й щодо захисту права на справедливий суд, може виключно Європейський суд з прав людини. Правові позиції Суду щодо змісту права на справедливий суд мають обов'язкову правову природу для всіх країн-учасниць Конвенції, а не лише для тих, що є сторонами у конкретній справі. У практиці Су-

ду містяться стандарти (принципи) вирішення певних правових ситуацій, які стосуються розумних строків розгляду справи. Таким чином, врахування практики Суду є досить бажаним для держави як для належного виконання нею своїх зобов'язань за Конвенцією, так і у превентивних цілях, щоб не допускати порушень конкретних прав у майбутньому. Крім того, особи, що мають право звертатися за захистом до Суду у зв'язку із порушенням прав, гарантованих Конвенцією, з урахуванням принципу правової визначеності із аналізу практики Суду можуть прогнозувати позицію Суду щодо того чи іншого факту порушення залежно від аналогічних обставин справи. Вказане обумовлює актуальність теми цієї наукової статті та необхідність дослідження концептуальних елементів поняття «розумного строку» розгляду справ у практиці ЄСПЛ загалом та зокрема проти України.

Крім того, поняття «розумних строків» розгляду справи за ст.6 Конвенції у практиці Європейського суду з прав людини не достатньо досліджено вітчизняною юридичною наукою. Воно переважно вивчалось у контексті ст.6 Конвенції та протоколів до неї та загальної юриспруденції ЄСПЛ. Йдеться про праці вчених загальної теорії держави та права, конституційного, міжнародного права та цивільного та кримінального процесу: М.В. Буроменського, Л.В. Борисової, В.Н. Денисова, В.І. Євінтова, Н.С. Кузнецової, І.Є. Марочкіна, П.М. Рабіновича, І.М. Панкевича, І.С. Піляєва, Н.М. Радановича, В.А. Туманова, А.Л. Федорової, С.В. Шевчука та ін. Питання про сутність права на справедливий суд та деяких аспектів «розумних строків» розгляду справи за Конвенцією та практикою ЄСПЛ окремо розглядалось В.В. Городовенком [5], Т.Б. Дрягіною [6], О.М. Овчаренко [7], О. Б. Прокопенком [8], О.М. Толочком [9], Е.Л. Тригубовим [10], Ю.В. Щокіним [11] та ін. Однак, на думку ЄСПЛ, «Конвенція є живим механізмом, що динамічно розвивається», відтак важливим є дослідження сучасного змісту конвенційної категорії «розумних строків» розгляду справи відповідно до ст.6 Конвенції.

Передусім, відповідно до вимог ст.6 Конвенції «розумний строк» є обов'язковим для розгляду цивільних, адміністративних та кримінальних справ. При цьому для визначення того, чи була тривалість провадження у справі «розумною», ЄСПЛ спочатку досліджує часові проміжки розгляду справ у рамках національної правової системи [12, с.112]. Так, перебіг строку у цивільних та адміністративних справах відраховується з моменту відкриття провадження у справі, а в окремих випадках (у разі обов'язкового розгляду скарги адміністративним органом) – з моменту виникнення права на подання позову до суду. Початок перебігу строку у кримінальних справах визначається моментом пред'явлення обвинувачення (винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченої, затримання особи за підозрою у скоєнні злочину чи допиту її як підозрюваної (навіть допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий уже підозрював допитуваного у причетності до конкретного злочину) залежно від того, яка з указаних подій сталася раніше.

Строк розгляду охоплює розгляд справ у судах першої, апеляційної та касаційної інстанції. При цьому розгляд справ у конституційних судах не враховується (див. пункти 47–48 рішення у справі «Букхольц проти Німеччини» 1981 р. [13, с.67]).

Щодо закінчення тривалості цього строку, то єдиної позиції ЄСПЛ висловлено не було [14, с.337]. Так, у кримінальних справах Суд визначив його моментом закінчення розгляду справи у найвищій інстанції й винесенням остаточного рішення у справі. Щодо цивільних справ, ЄСПЛ зазначає, що виконання рішення, винесеного будь-яким судом, слід розглядати як обов'язкову складову судового провадження. Так, у справі «Хорнсбі проти Греції» 1997 р. [4, с.136] Суд підкреслив, що право на справедливий суд було б «ілюзорним, якби правова а держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судові рішення вважалось недіючим на шкоду одній зі сторін. ... Виконання рішення повинне, таким чином,

розглядатися як невід'ємна частина «суду» у розумінні статті 6 Конвенції».

Після встановлення часових рамок розгляду справи на національному рівні ЄСПЛ оцінює її «розумність» крізь призму доцільності тривалості судочинства. У зв'язку з цим Суд опрацював власні критерії, що дозволяють зробити висновки про розумність розгляду конкретної справи. Зокрема, у п.47 рішення у справі «Бараона проти Португалії» 1987 р. [11, с.77] Суд відзначив: «Розумність тривалості розгляду повинна визначатися з огляду на конкретні обставини справи з урахуванням критеріїв, сформульованих у практиці Суду, зокрема, комплексності справи, поведінки заявника і відповідних державних органів».

Критерій комплексності справи означає оцінювання складності справи з урахуванням обставин і фактів, що ґрунтуються на праві (законі) і тягнуть за собою певні юридичні наслідки. Вона може бути пов'язана як із питаннями факту, так і з правовими аспектами: характером фактів, які необхідно встановити; кількістю питань, які розглядаються в межах справи; віддаленістю, з точки зору простору та часу, між подіями та фактами, що розглядаються, та процесом судочинства; кількістю свідків та інших проблем, пов'язаних зі збором доказів; міжнародними факторами; приєднанням справи до інших, а також вступом у процес нових осіб. Крім того, складність справи, а відтак й строк її розгляду, залежать, від складності предмету доказування у справі, без чого неможливо правильно вирішити справу по суті та застосувати норми матеріального права; від обсягу фактів предмета доказування, який може змінюватися у зв'язку зі зміною підстав позову, збільшенням чи зменшенням позовних вимог; від кількості доказів, наданих сторонами. Так, у справі Бублик проти України 2009 р. [15] йшлося про затягування розгляду спору національними судами щодо права на житло. При хоча національні суди мали розглянути велику кількість письмових доказів, питання, яке вони розглядали, не потребувало тривалого розгляду справи заявниці. Тому ЄСПЛ дійшов виснов-

ку, що предмет судового процесу, про який йдеться, не може вважатись особливо складним, справа не є складною і, відповідно, її розгляд упродовж років і 3 місяців порушує п.1 ст.6 Конвенції.

Загалом же в одних справах порівняно тривалі строки розгляду вважалися «розумними» з урахуванням складності справи. Так, у справі «Хосце проти Нідерландів» 1998 р. [4, с.123] Суд вирішив, що тривалість у 8,5 років для розгляду справи про шахрайство у фінансовій сфері не порушувала ст.6 Конвенції. У справі «Бухкольц проти Німеччини» 1981 р. [11, с.78], Суд визначив допустимим розгляд трудового спору упродовж 4 років і 9 міс. Проте Суд встановив порушення Конвенції у справах, що розглядалися протягом менш тривалого періоду (справа «Циммерман і Стейнер проти Швейцарії» 1983 р. [11, с.78] – 3,5 років). Разом із тим, строк у 3 роки та 1 місяць Суд визнав «розумним» для розгляду цивільної справи про користування земельною ділянкою у всіх інстанціях (справа «Бочан проти України» 2007 р. [15]).

Що стосується строків виконання рішень національних судів, то вони повинні бути максимально швидкими. При цьому у справах щодо України, ЄСПЛ визнав, що періоди у 8 місяців (див. ухвалу від 07.10.2003 р. у справі «Корнілов та інші проти України», заява № 36575/02) і навіть 2 роки і 7 місяців (див. ухвалу від 17 вересня 2002 р. у справі «Крапивницький та інші проти України», заява № 60858/00), не були такими надмірними, щоб бути підставою для обґрунтованої скарги за п.1 ст.6 Конвенції [15].

Другим критерієм «розумності» строку розгляду справи є належна поведінка заявника, яка не повинна становити умисного затягування розгляду справи у відповідній державі. Відтак заявник не є відповідальним за відкладення справи за станом здоров'я. Якщо ж затримка розгляду справи відбулася через вину заявника, то Суд може визнати відсутність порушення ст.6 Конвенції. Так, у справі «Чирикоста та Віола проти Італії» [5, с.322] ЄСПЛ вирішив, що 15-річний строк розгляду

не є невинуватим, оскільки заявники 17 разів зверталися з проханням про відстрочку процесу та не заперечували проти вимог іншої сторони, що висловлювалися 6 разів, про перенесення розгляду. При цьому звернення заявника до найширших процесуальних засобів правового захисту (подання апеляцій, клопотань, заяв), на думку ЄСПЛ, не призводить до «нерозумного» затягування розгляду справи. При цьому, якщо деяке затягування з вини заявника і мало місце, така обставина досліджується у порівнянні з діями відповідних органів державної влади. Так, у справі «Карнаушенко проти України» 2006 р. [15] Суд вказав, що період затримки у три дні у зв'язку з поданням клопотання про відстрочку, так само як і зміна першопочаткових позовних вимог, не можуть виправдати загальну тривалість судового провадження, яка склала 8 років. Суд також зазначив, що оскарження трьох судових рішень у судах вищих інстанцій також не затягнуло розгляду, оскільки таким чином її не можна звинувачувати за використання засобів, доступних їй за національним законодавством, з метою захисту власних інтересів.

Поведінка відповідних органів державної влади для дотримання «розумності» строків судового розгляду оцінюється значно жорсткіше. Так, у п.18 рішення у справі «Міласі проти Італії» 1987 р. [11, с.79] Суд підкреслив: «Конвенція наклала на договірні сторони зобов'язання організувати свої правові системи таким чином, щоб дати можливість судам реалізувати п. 1 ст.6». Відповідно держава не може виправдати затримку в судовому розгляді справ, посилаючись на процедурні та інші недоліки судової системи. Так, у справі «Гінчо проти Італії» [5, с.323] ЄСПЛ визнав порушенням п.1 ст.6 Конвенції розгляд справи Округним судом Віла Франка де Хіра протягом 3 років 10 місяців та 18 днів, оскільки заява залишалася без руху двічі: понад 6 місяців, коли очікували виконання направлено до Лісабону доручення про вручення позовної заяви відповідачу, та більш як 1,5 роки, що знадобилося для надання позивачам

заперечень відповідачів. У справі «Аллене Де Рибемон проти Франції» [5, с.323], розгляд якої здійснювався приблизно 11 років і 8 місяців, ЄСПЛ знайшов порушення вимоги «розумного строку судового розгляду» у тому, що судові органи неодноразово відмовляли заявнику задовольнити прохання надання йому доказу, який для нього був суттєво важливим, що вело до затримки судового розгляду більш ніж на 8 років. У справі «Лещенко і Толюпа проти України» 2005 р. [15] розгляд цивільного позову про відшкодування шкоди розпочався в листопаді 1993 р., а закінчився винесенням ухвали Верховним Судом України 04.12.2003 р. Отже, загальна тривалість провадження у справі становила понад 10 років, основною причиною чого було затягування розгляду через неодноразове відправлення справи на новий розгляд, що було кваліфіковано порушенням п.1 ст.6 Конвенції.

При цьому у рішенні у справі «Міласі проти Італії» 1987 р. [11, с.79] Суд вказав, що держава не відповідає за затримку розгляду справ у зв'язку з надмірним накопиченням справ у судах, якщо вона оперативного вжила ефективних заходів для виправлення такої ситуації. Крім того, відстрочка у виконанні рішення може бути виправданою тільки надзвичайними обставинами, пов'язаними з необхідністю підтримки суспільного порядку (рішення у справі Сокур проти України 2005 р. [15]).

Крім вищевказаних трьох основних критеріїв «розумного строку» розгляду справи, у практиці Суду останніх двох десятиліть звертається увага на значущість для заявника питання, яке знаходиться на розгляді суду, або особливе становище сторони у процесі. Так, на думку ЄСПЛ, без зволікань повинні розглядатися справи про піклування над дітьми (справа «Нуутінен проти Фінляндії» [5, с.324]), трудові спори (справи «Карнаушенко проти України», «Хурава проти України» [15]), справи, пов'язані з травматизмом (справа «Дульський проти України» [15]), а також інші справи, при розгляді яких важлива терміновість.

Як зазначає В.В. Городовенко, найчастішими прикладами недотримання належних

строків у справах проти України є: 1) неодноразові направлення судом апеляційної інстанції справ на новий розгляд (4 рази справа направлена до суду I інстанції – рішення у справі «Мухін проти України» від 19.10.2006 р.; три рази направлена справа апеляційним судом та два рази судом першої інстанції – рішення у справі «Теліга та інші проти України» від 21.12. 2006 р. тощо). Суд вказав, що «повторні направлення на новий розгляд протягом одного провадження розкривають серйозні недоліки судової системи»; 2) непроведення судових засідань протягом тривалого періоду (4 судових засідання протягом 6 років – рішення у справі «Сфіменко проти України» від 18.07.2006 р.); 3) незастосування заходів примусу до осіб, які не з'являються на призначене засідання (наприклад, у справі «Смирнова проти України» від 08.11.2005 р. суд не розглянув питання щодо слухання справи за відсутності відповідача (ст.172 ЦПК України 1963 р.) чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду (ст.185 КпАП України), а примусовий привід суддя вперше застосував до відповідача лише через 2,5 року після початку провадження у справі [5, с.325–326].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що поняття «розумного строку» розгляду справи за п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. є досить складним, оскільки чітких часових проміжків у практиці ЄСПЛ не надається. У таких справах Суд намагається застосувати індивідуальний підхід щодо наявності порушення Конвенції та максимально оцінити всі обставини справи, які могли вплинути на тривалість розгляду. Для визначення «розумності строку» розгляду справ у першу чергу встановлюється чіткий часовий проміжок тривалості судочинства, визначення якого є більш складним у цивільному судочинстві, оскільки він завершується виконанням рішення національного суду. Відтак, невчасне виконання рішення суду держави також може становити порушення п.1 ст.6 Конвенції. При цьому «розумність строку»

розгляду справи досліджується крізь складність конкретної справи, поведінку заявника та відповідних державних органів, а також особливого правового становища особи, яка звертається за захистом свого порушеного права.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.
2. European Court of Human Rights. Table of Violations 1959-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E58E405A-71CF-4863-91EE-779C34FD18B2/0/APERCU\\_19592011\\_EN.pdf](http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E58E405A-71CF-4863-91EE-779C34FD18B2/0/APERCU_19592011_EN.pdf).
3. European Court of Human Rights. Statistics on Judgments by State [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique\\_violation\\_en.pdf](http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique_violation_en.pdf).
4. Туманов В. А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / Туманов В. А. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 304 с.
5. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
6. Дрягіна Т. Б. Конституційні принципи організації і функціонування судової влади в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Дрягіна Т. Б. ; Нац. ун-т «Острозька академія». – Острог, 2011. – 206 с.
7. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / Овчаренко О. М. – Х. : Право, 2008. – 304 с.
8. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О. Б. Прокопенко ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 20 с.
9. Толочко О. Право на справедливий судовий розгляд кримінальних справ / Толочко О. // Юстиніан. – 2006. – № 1. – С. 84–88.
10. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав

людини / Е. Л. Трегубов // Форум права. – 2010. – № 1. – С.358–363 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10telzpl.pdf>.

11. Защита права собственности и права на справедливое правосудие: практическое руководство для украинского юриста по применению Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. / под. общ. ред. Ю. В. Щекина. – Х. : МП «Крок», 2008. – 108 с.

12. Нула Моул. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод» Статья 6: Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии / Нула Моул, Катарина Харби, Л. Б. Алексеева. – М. : Росс. акад. Правосудия, 2001. – 336 с.

13. Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская хартия: право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Юрист, 1998. – 238 с.

14. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: Судебная практика с 1960 по 2002 гг. / Де Сальвиа М. – М. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1240 с.

15. Статья 6 «Право на справедливый суд». Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/0/19618>.

*Гончаренко О. А. «Разумный срок» розгляду справи у практиці європейського суду з прав людини / О. А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12goazpl.pdf>*

Розкривається зміст поняття розумного строку розгляду справи як процесуальної гарантії права на справедливий суд, передбаченого ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Досліджуються тенденції його захисту з урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини у справах проти України.

\*\*\*

*Гончаренко О.А. «Разумный срок» рассмотрения дел в практике европейского суда по правам человека*

Раскрывается содержание понятия разумного срока рассмотрения дела как процессуальной гарантии права на справедливый суд, предусмотренной ст.6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод 1950 г. Исследуются тенденции его защиты с учетом прецедентной практики Европейского суда по правам человека в делах против Украины.

\*\*\*

*Goncharenko O.A. «Reasonable Time» of the Judicial Procedure in the European Court of Human Rights Case Law*

The contest of the category «reasonable time» of judicial procedure as a guarantee of a right to fair trial according to the article 6 of the Convention of Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 is determined in this article. It is also studied its modern protection and the tendencies in the European Court of Human Rights case law.